



December 2017 Månadsbild

Julkärven (Juultjärvi)

VI ÄR MÅNGA SOM MATAR SMÅFÅGLARNA med frön, nötter och talgbollar hela vintern. Så var det inte förr i tiden. Först tidigt på julaftonen fick fåglarna en eller flera sädeskärvar att kalasa på. Gårdens husdjur fick också extra gott foder på julaftonen.

Traditionen med julkärven är särskilt vanlig i de nordiska länderna. Seden kan inte följas längre tillbaka i tiden än till 1700-talet, men är sannolikt betydligt äldre.

Att det fanns ett samband mellan julkärven och kommande års gröda återges i många uppteckningar. En stor och kärnrik julkärve till fåglarna till jul sades medföra välsignelse för nästa års gröda. Givmildheten vid jul skulle hålla skadegörande fåglar borta från sädesåkrar och sädeslador kommande år. "Det som sparvarna inte får i julkärven, det kommer de att ta på åkern."

En uppteckning år 1678 i Karkku i sydvästra Finland visar hur man i äldre tider "mutade" fåglarna: "För att foglar ej skola göra skada på säden på åkern, strös julkärven säd åt foglarna på vishustrappan."

Den som försummade att sätta upp en julkärve riskerade att få ett dåligt år för både gröda och boskap. Lika illa blev det om man av snålhet tog en kärve med litet säd i.

Hur nästa års gröda skulle bli kunde man se av fåglarnas besök vid julkärven. Det ansågs som ett dåligt tecken om fåglarna inte genast ville komma till julkärven, men om de kom snart efter att den var uppsatt, eller om det kom många fåglar och lät sig väl smaka, så var det märke på ett kommande gott skördeår.

Det anges i enstaka uppteckningar att det var den sist skördade och bundna sädeskärven på åkern som sparades till en julkärve. Att det skulle finnas ett samband mellan julkärven och gamla fruktbarhetsriter kring den "sista kärven" är etnologerna inte överens om.

Håkan Genberg

Källor:

Celander, Hilding. *Nordisk jul – Julen i Gammaldags bondesed*. Stockholm 1928.

Eskerud, Albert. *Årets äring: Etnologiska studier i skördens och julens tro och sed*. Nordiska Museets Handlingar Nr 26. Stockholm 1947.

Hertzberg, Rafael. *Bidrag till Finlands kulturhistoria på 1600-talet – Vidskepelse*. Helsingfors 1889.

Bilderna nedan visar julkärvar på störar i augusti 2013 längs Havrasvägen vid Lillranks, samt Tufvasgården i vinterskrud vid Brinkens museum.



Bilder: Håkan Genberg: julkärven överst och Tufvasgården; Siri Hagback: störade julkärvar. Layout: Göran Strömfors.

Bondtobak och tobaksskärare

(Kesso å tubaksschäärer)

BONDTOBAKEN OCH VIRGINIA-TOBAKEN blommade vackert i "Häxans trädgård" vid Brinkens museum senaste sommar, oaktat den kalla väderleken. Trädgårdens tobaksplanter, och tobaksskärarna i museet, påminner om den tiden när malaxborna odlade tobak både för eget bruk och till försäljning.

Tobaken har sitt ursprung i Syd- och Mellanamerika där den växer vilt. Tobak hör liksom potatis och tomater till familjen *Solanaceae* och ingår i släkten *Nicotiana*. När Christofer Columbus kom till de västindiska öarna 1492 lade han märke till hur ursprungsbefolkningen rökte torkade tobaksblad i pipor eller inlindade i palmblad.

Med portugiser och spanjorer fördes tobaksfrön och tobaksblad i början på 1500-talet från Amerika till sjömannens hemländer. I Europa odlades tobaken till en början som prydnadsväxt och medicinalväxt. Bruket av tobak som luktsnus och piptobak spred sig senare snabbt genom Europa och nådde Sverige och Finland redan i början på 1600-talet.

Ännu i början på 1700-talet importerades alla tobaksblad till Sverige och Finland till de få tobakstillverkare som fanns den tiden. Importen blev dyr för riket när efterfrågan på tobak snabbt steg. År 1724 kom därför ett kungligt påbud om att alla städer skulle avsätta jord för tobaksodling. Hushållen uppmanades också att odla tobak i sin egen täppa. Målet var att importen av tobak skulle minska.

FÖR TOBAKSFAMSTÄLLNINGEN odlades arterna bondtobak (*Nicotiana rustica*) och virginiatobak (*Nicotiana tabacum*). Bondtobak, **palturitupakka** eller **kesso** på finska, kallas vanligtvis **kesso** på malaxdialekt. Palturitupakka är i sin tur ett svenskt låneord från **palttobak**, dvs tuggtobak. Tobaksfröna såddes tidigt under våren i drivbänkar. När risken för nattfrost var över, sattes plantorna ut i rader i välgödslad trädgårdjord. Allt efter plantorna växte upp, bröt det fram nya skott ("tjuvar") som måste tas bort för att få fram så stora och vackra blad som möjligt. Tobaksplantorna toppades också senare under växtperioden, dvs. plantornas fröknoppar togs bort för att inte dra för mycket näring ur plantornas blad.

I slutet av sommaren när bladen började få en gulaktig färg skördades tobaksplantorna genom att man för hand plockade av blad för blad. I varje blad gjordes ett litet snitt med kniv i mittnerven av tobaksbladet nära bladets kant. Genom snittet trädde de skurna bladen på långa tums-tjocka käppar eller på hampsnören. Käpparna eller snörena med tobaksblad hängdes därefter upp på en torr och luftig plats för att lufttorkas under en eller två månader, beroende på väderleken. De torra tobaksbladen togs ner från upphängningen en dag när det var fuktig väderlek. Vid fuktig luft blev nämligen bladen elastiska och riskerade inte att söndersmulas vid nedtagningen.

UNDER OCH EFTER KRIGSÅREN I FINLAND blev det på nytt vanligt att odla tobak både för eget bruk och till försäljning. Lars-Erik Hallbäck har berättat att också hans far Lennart odlade tobak för eget bruk efter krigsåren. Lennart, som var en händig man, tillverkade en tobaksskärare för att själv kunna skära sin *kesso*. Lennarts tobaksskärare har valsar som är kopplade och utväxlade från det handvevade hjulet så att tobaksbladen automatiskt och långsamt matas fram mot hjulets knivar när det vevas. Knivarna skar bladen till fina strimlor. Beroende på hur många knivar som var insatta i hjulet fick Lennart fram finare eller grövre tobak till sin pipa eller till rullning och stoppning av cigaretter.

Håkan Genberg

Källor:

Grotenfeldt, Gösta. *Tobakens hemodling och hemberedning – en kort handledning*. Helsingfors 1920.

Hallbäck, Lars-Erik. Brev 2017-10-18 till Håkan Genberg om Lennart Hallbäcks tobaksodling och tobaksskärare.

Virginia tobaksplantan
blommar i "Häxans
trädgård" vid Brinkens
museum. Foto
den 22 september
2017.



Tobakshackare vid Brinkens museum för finhackning av tobaksblad.



Tobakskvarn (Kessokvään) vid Brinkens museum. I kvarnen skars och malades de torkade tobaksbladen. Den malda tobaken malades och siktades flera gånger för att tobaken skulle bli så fin som möjligt.



Strengbergs tobaksfabrik i Jakobstad startade år 1762 och upphörde först år 1998 och var under sin tid en av Finlands största tobaksindustrier.

"Jag rökte 'Gävle vapen' jag
Och hade sjöskumpipa;
Den gamle skar av blad sitt slag,
Då han ej var i knipa;
I sådant fall blev massa blott
Hans nötta masurhuvuds lott"

Gefle Wapen var ett mycket känt svenskt piptobaksmärke från P. C. Rettigs Tobaksfabrik i Gävle som tack vare några rader i J. L. Runebergs dikt *Fänrik Stål* blev mycket efterfrågat i Finland.



Lennart Hallbäcks tobaksskärare (på en stol), tillverkad 1947, som Lars-Erik och hans syskon har donerat till Brinkens museum.

Bilder: Håkan Genberg (fabriksbilden) och Göran Strömfors (även layout).



Oktober 2017 Månadsbild

Linfästen

(*Flagabreede å bloånkreklo*)

Vackert utformade och målade **linfästen** var en gång i tiden vanliga friaregåvor som pojkar gav till sina flickvänner. Egenhändigt tillverkade föremål hade en högre status än inköpta gåvor och visade friarens slöjdskicklighet och allvar.

Träsnidarna ville gärna ge sina linfästen en personlig utformning och tog tillvara alla möjligheter till variation i komposition, ornamentik och dekor. Det är förklaringen till att nästan inget linfäste är det andra likt. En symbol som ändå återkommer på många linfästen är fälrosen eller solhjulet.

Termen **linfästen** används av etnologerna som en sammanfattande term för olika redskap som har använts vid spinning av lin och hampa. **Rockblad**, **linhuvud**, **rockhuvud**, **blånkrona** och **blånkärkla** är alla benämningar på olika linfästen.

Rockbladen, de plana linfästena med en eller två linkammar som har varit vanliga i Malax, kallas på dialekt *flagabree*.

Flag är ett gammalt svenskt ord för den lin- eller hamptott som hängdes eller bands på rockbladet. (Jämför engelska **flax** och tyska **flachs** för lin).

De tunna linfibrerna är, till skillnad från ullfibrer, långa och blir lätt tilltrasslade. Genom att hänga och breda ut linet på ett rockblads kammar, kunde spinnerkan hålla ordning på linet när hon drog linfibrerna från rockbladet under spinningen.

Blånkärkulan (*liin- å hampkreklo*) är ett linfäste som användes vid spinning av de korta och grova lintågorna (*bloånona*) som fastnat i häckulan vid häcklingen av linet.¹ *Bloånona* rullades ihop när de lades i *bloånkreklo*.

Håkan Genberg

Några av de tiotal rockblad med kammar som finns vid Brinkens museum i Malax. På rockbladen finns ofta initialer för den persons namn som fått rockbladet som gåva samt ett årtal när den sannolikt har överlämnats.

På det tredje rockbladet från vänster finns namnet **Brita L. P.** på bladets ena sida. På andra sidan finns året **1862**. Rockbladet har tillhört **Brita Lisa Carlsdotter Paxal** (1836–1897). Hon gifte sig i maj 1863 med Isak Johansson Bonn och har antagligen fått rockbladet som fäst-mansgåva året innan.



Rockhuvud kallas dessa tornformiga linfästen. Linet lindades löst runt rockhuvudet och sattes fast med band. Denna typ av linfästen har troligtvis utvecklats ur den gamla linkäppen, som linet var lindat på den tiden man spann med slända. (Brinkens museum).



Spinnrock med Brita Lisa Paxals *flagabree* påmonterat. (Brinkens museum).



En lin- och hampkräkla (*liin- å hampkreklo*) monterad på en högrock. Denna spinnrockstyp användes främst för spinning av lin.² Den här högrocken vid Brinkens museum kan vara från 1600-talet.



Frimärke 1976

¹ Se månadsens bild i september 2017.

² Se månadsens bild i november 2015.



Linrepan, linbråkan, linkliftan och linhäcklan

(liinrepo, bråto, kliffto å hekklo)

September 2017 MÅNADSBILD

LIN OCH HAMPA skördades vanligtvis i september månad efter det att säden var skuren och bärgad. Lin och hampa skars inte, utan stjälkarna rycktes upp med rot. Lin och hampa behandlades med likadana redskap.

Innan linet och hampan var färdig att spinnas till tråd, skulle det **repas**, **rötas**, **bråkas**, **skäktas** och **häcklas**. De olika arbetsmomenten gick ut på att skilja spånadsfibrerna från lin- och hampstjälkarnas vedartade delar.

Två nävar av de på åkern uppräckta stjälkarna bands om med några strån och lades i kors på marken för att torka ett tag innan fröhusen från stjälkarna **repades** av (*snäärades*), dvs. de avskiljdes med ett redskap benämnd **linrepan** (*liinrepo*). I Malax har linrepan även benämnts *snääranbentji* och *liinsnäär*.

En linrepa är en grov järnkam med långa tinnar av spikar och fastsatt på en plankbänk med fyra ben. Stjälkknippena drogs genom järnkammen så att linfröknopparna lossnade och föll ner på en matta eller ett stort tygstycke under bänken. Fröknoppar och frön fördes till en ria för att torkas.

Två nävar av de stjälkar som befriats från fröknoppar bands därefter ihop med ett råghalmsband till en kärve (*tjärv*). Kärvarna fördes till en stillastående vattensamling för att **rötas** (*röötas*) ett par veckor. Kärvarna lades på trodor i vattnet med kärvarnas toppändar mot varandra. Ett nytt lager med trodor lades sedan över kärvarna och tyngdes med stenar för att hålla kärvarna under vattenytan under rötningstiden.

När kärvarna dragits upp ur vattnet och sköljts av, hängdes de på en gärdesgård för en första torkning och fördes därefter till en ria där de placerades på torkstänger (*paschona*). Rian eldades tills kärvarna var kruttorra.

Vid följande arbetsmoment, **bråkningen** (*bråtase*), bröts och avskiljdes stjälkarnas vedskal (*scheve*). Den som bråkade på *bråto* lade en lin- eller hampkärve mellan bråkans träkäftar, tog tag i bråkans handtag och slog ner det gång på gång medan kärven fördes fram och åter med andra handen mellan bråkans träkäftar.

Efter bråkningen fortsatte finbearbetning, **skäktningen**, av lin- och hampknippena i en **kliffta** (*kliffto*). Den liknar en mindre linbråka och var försedd med en järnegg. Vid skäktningen fick man bort de sista resterna av vedskalen (*schevona*). Ett knippe hölls lindat med rotändan runt handleden och drogs genom kliftans järnkäftar. Efter varje dragning skakades knippet ur ordentligt. Efter skäktningen kallades linet för långtåga (*langtoågo*).

Det sista arbetsmomentet var **häcklingen** eller kamningen av linet för att långtågan skulle bli mjuk och fin. Häcklingen utfördes på ett kamliknade redskap, **häcklan**, med tätt sittande järntinnar. Vid häcklingen (kamningen) fastnade de korta, grova lintågorna (*bloånona*) i häcklan. Blånorna togs tillvara och användes till enklare vävning och till reptillverkning.

För att få linet som skulle spinnas riktigt mjukt och fint häcklade man det flera gånger; först i en grövre och senare i en mer fintandad häckla.

Vid Brinkens museum i Malax har olika redskap, som använts vid arbeten med lin och hampa, bevarats.

Håkan Genberg

Källor:

Hagback, Siri. *Anteckningar om arbeten och redskap för lin och hampa*. Intervjuer med Meri Backman (1908–2001) och Meri Wahlroos (1925–2014) på 1980-talet.
Ahlbäck, Ragna. *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*. Helsingfors 1945.
Grans, Elvi. *Kvinnlig hemslojd i Petalax*. Petalax historia II. Vasa 1983.

Bakgrundsbild: Håkan Genberg; övriga bilder och layout: Göran Strömfors



Augusti 2017
MÅNADSBILD

Foto: Göran Strömfors

Brinkens museiträdgård 26 juli 2017

Välkommen till Brinkens museum!

Museet är öppet t.o.m. 5 augusti, ti-lö kl. 13–18.

Juli 2017
MÅNADSBILD



Malaxdräkten
Sommarutställning

Välkommen till Brinkens museum!

Museet är öppet t.o.m. 5 augusti, ti-lö kl. 13-18.



Malax museiförenings bildarkiv, från Boris Berts samling.

Drickstunna med öppet kvadratisk sprund på långsidan och en tappkran i botten. Den laggade trätunnan har från början haft sex kraftiga svep. Drickstunnan står på en träställning och finns i *Kruunbåode*, Malax museiförenings hus.



JUNI 2017 MÅNADSBILD

Drickstunnan och tappadrick (*dreckstånno å tappadreck*)

Drickstunnor, bryggstinor och drickskaggar är bara några av alla laggade träkärl som förr fanns i de flesta gårdar – och alla var de handgjorda med enkla verktyg. Till laggkärl som skulle innehålla livsmedel, t ex *tappa-dreck*, mjölk och smör, användes helst granvirke eftersom furuvirke i kärlen kunde ge en bismak av kåda och terpen-tin till livsmedlet.

När höbärgningen, *ienjestiidi*, inleddes och även till alla sommarbröllop, skulle drickstunnor och drickskaggar vara fyllda med nybryggd och törstsläckande *tappa-dreck*.

Vid bryggnig av *tappadreck* användes företrädesvis malt av råg, men även korn kunde användas. Mältnigen av rågen gjordes med fördel i gårdens rökbastu eller i annat varmt utrymme. Säden blötlades först i varmt vatten i ett stort träkar för att gro. Efter några dygn, när groddarna börjat växa, breddes den grodda säden ut i ett tjockt lager på den rentvättade och varma bastulaven för torkning under två, tre dygn. Man eldade helst rökbastun med alved under torkdagarna. Alvedsröken ansågs ge en bra smak till maltet.

Den bastutorkade rågmaltalen maldes mellan stenarna på gårdens gamla handkvarn.¹ Den grovmalda malten hällades sedan i en träså fylld med hett vatten som kokats upp i gårdens största gryta.

Efter omröring av vatten och malt i träsån täcktes den över för att blandningen skulle hållas varm och sötna över natten.

Följande dag hällades blandningen av malt och vatten (*mäsken*) i en bryggstina för att silas. Ett lager råghalm på bryggstinans botten används förr som sil i vilken maltskalen fastnade när **vörten** långsamt fick rinna ut genom bryggstinans sprund till ett kar under tinan.

Maltskalen och halmen som blev kvar i bryggstinan efter det vörten runnit ut användes sedan som ett näringsrikt kreatursfoder.

Den silade vörten kokades i en dryg timme i en stor gryta tillsammans med torkade humlekottar. Humlen gav drickat en angenäm smak och hade en konserverande verkan.

Efter avslutad kokning fick vörten svalna, humlen silades bort och vörten hällades med en blandning av öljäst, genom drickstunnans sprund (*sproånde*), den fyrkantiga öppningen på tunnans långsida. Sprundet stängdes med ett lock som tätades omsorgsfullt med okokad rågmjölsgrot.

Tunnan skulle vara lufttätt tillsluten under den följande jäsningen när den stod i *härrebre* eller i en annan sval bod.

Efter ett par dagar hade drickat jäst färdigt och *tånn tappi* eller tappkranen i drickstunnans botten kunde öppnas, *dreckskagga* fyllas och den mustiga drycken avsmakas av både gammal och ung.

Håkan Genberg

Källor:

Bondens år – Anteckningar om göromål på bondgårdar i Malaxtrakten 1900–1950. Redaktör Göran Strömfors. Vasa 1985.
Rosenholm, G. *Solfsockens Historia II*, Vasa 1965.
Strese, E-M, *Uråldrig bioteknik*, artikel i *Etnobiologi i Sverige*. Uppsala 2001.



Drickskagge med ett Paxal-bomärke. Brinkens museum.

¹ Se Månadens bild i november 2012



Bärträ (60 cm)

med årtalet 1752 och

ett Paxal-bomärke inskuret.

Snidade bärträ med mönster

i karvsnitt och med årtal och

initialer har getts som fästmans-

gävor, Brinkens museum.

Bakgrundsbilden (2013)

är från Limossen fäbod-

ställe i Ribäckens

Övermalax.

I bruk för 100

år sedan.

MAJ 2017 MÅNADSBILD

Oket och bärträet (åotje å bölotreä)

Oket och **bärträet** är två ålderdomliga bärredskap. Oket av trä vilade över nacken och på bärarens skuldror och var avsett för bärande av två bördor. Det blev lättare att bära tunga bördor när tyngden fördelades lika över båda skuldrorna.

I vardera ändan av oket fanns ett nedhängande rep, vidja eller en kätting som avslutades med en krok som fästes i bördan.

Oket har framförallt använts vid bärande av vatten och mjölk i två ämbar. De laggade träämbaren som användes förr i tiden var även ofyllda ganska tunga att bära. Det var framförallt kvinnorna som förr "bar ett tungt ok" med vatten- och mjölktransport. Oken har därför i skämtsamt tal kallats "kärningrankor". På finska benämns bäroken "ämmänlänkiä".

Med hjälp av en **bärstång** (*soåstaang*) kunde två hjälpas åt med bördan.¹

Bärträet är förmodligen ett av människan äldsta bärredskap. På en stark och något böjd trädgren lagd över ena axeln kunde jaktbytet eller annan börda hängas.

Bärträet, som också benämns **bördträet**, kallas *bölotreä* på malaxdialekt (*bölo* står för börda).

Krokvuxna träd och krokiga grova trädgrenar användes som utgångsmaterial vid tillverkning av bärträ. Böjningen

på olika bärträ skiljer sig därför, en del bärträ är ganska raka, andra åter kraftigt böjda. Bärträ med en kraftig böj gav ett jämnare tryck på bärarens axel.

Trämmet täljdes med yxa och bandkniv och fasades till den breda och böjda anläggningsyta som skulle vila mot bärarens axel. I ena ändan av trämmet skars och täljdes den krok på vilken bördan skulle hängas.

En del bärträ har varit försedda med utskurna krokar i båda ändarna så att man kunde bära en börda framtill och en på ryggen.

Bärträet anges ha varit ett vanligt redskap den tiden man nödgades bära tunga träkaggar med surmjölk, fil och sötmjölk längs oländiga skogstigar från fäbodarna till närmaste körbara väg eller ända fram till hemgården. Bärträet var också mycket användbart när matsäckskorgar och klädknyten skulle bäras någon längre väg.

"Det är ingen sötmjölk att bära 10 kannor surmjölk från Limossen" är ett gammalt talesätt i Malax. Limossen är ett gammalt fäbodställe i Malax.

Håkan Genberg

Källor:

Ahlbäck R. *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*. Helsingfors 1945

Jirlow R. *Gamla västerbottenska bärredskap*. Västerbottens årsbok 1928. Umeå 1928



Ok med vidhängande rep och järnkrok. Det här oket kommer sannolikt från bröderna Johannes och Gustaf Klockars hemgård i Klockarbacken. Brinkens museum.



Den sida av oket som ska vila på den bärarens skuldror har en konkav urholkning. På de äldsta oken hängdes bördan i en vriden vidja av björk eller sälg och en träkrok.

Foton: Håkan Genberg (nedtill), Göran Strömfors (upptill), även layout.

¹ Se Månadens bild i april 2013



Några av de sockersaxar som finns vid Brinkens museum. Fabrikstillverkade sockersaxar var vanliga, men för en händig bysmed var det ingen större konst att smida till en sockersax. Saxen nedan, som hört till Orre-gården, saknar fjäder.

April 2017
MÅNADSBLAD



Sockertopp från sockerfabriken i Vasa som "säljs" i Stundars museibutik, Solf, Korsholm.

Sockersaxen (Såkasaxe)

Sockersaxen var förr ett nödvändigt redskap i alla hushåll den tiden sockerfabrikerna inte tillverkade bitsocker och strösocker i paketform.

Ännu i början av 1950-talet såldes socker som **sockertoppar**. De koniska sockertopparna bestod av sammanpressat socker och vägde mellan 5 och 10 kg. Det var i regel en för stor mängd socker att köpa för den enskilde. Vanligtvis önskade man köpa endast ett halvt eller ett helt kilo socker vid butiksbesöket. Handelsmannen, som lagerförde hela sockertoppar, högg då en lagom stor bit av den stora sockertoppen med butikens **sockeryxa** (*såkäruxe*) till kunden.

Siri Hagback, som en tid på 1950-talet arbetade på *Handli* i Övermalax, har berättat att hon med tiden blev mycket skicklig att bedöma hur stor bit av en sockertopp hon skulle hugga av för att kunden skulle få den önskade sockervikten.

Hemma förvarades den köpta sockertoppsbiten i en kökslåda eller i ett **sockerskrin** tillsammans med en liten sockeryxa och en sockersax. När sockerskålen på kaffebordet skulle fyllas på, högg man först en bit av sockertoppen med sockeryxan, eller med en kniv, och klippte sedan sockret med sockersaxen till mindre sockerbitar. Toppsockerbitarna var hårdsmälta och passade därför bra när kaffet skulle "drickas på bit".

Finlands första sockerbruk grundades i Åbo 1756. Företaget **Vasa socker** på Vasklot började sin sockerproduktion 1899. Vasa Sockers verksamhet övergick år 1919 till **Finska Socker Ab** och produktionen fortgick i det nya företags regi fram till början av 1980-talet.

Håkan Genberg



Till vänster sockerskrin med lås och en inbyggd sockerkniv för huggning av hela eller delar av en sockertopp. Genom hålen i sockerskrinets botten föll sockersmulorna ner i den undre utdragbara lådan. Allt togs tillvara. Sockerskrinet och sockersaxen på bilden finns vid Kudnäs i Nykarleby. – Ovan och till höger frilagd sockertopp och tre sockeryxor från slutet av 1700-talet och en sockertång från 1800-talet. Föremålen visades i Nordiska museets temautställning "Socker" 2015.

Foton: Håkan Genberg och Siri Hagback (saxen överst t.v.). Layout: Göran Strömfors



Halmhackaren (Halmhackari)

Efter en tung och lång arbetsdag på vintern behövde hästarna, förutom hö och vatten, också en portion **sörpa** som fodertillsats när de kom hem till stallet på kvällen.

Sörpa är den gamla tidens kraftfoder som gavs framförallt till hästar. Sörpan tillreddes av finskuren halm, agnar och vatten med en tillsats av några nävar havremjöl. Blandningen av skuren halm, vatten och mjöl rördes om i **sörplåde** innan lådan ställdes i krubban framför hästarna som sörplade i sig sörpan med god aptit.

En **halmhackare** eller **halmskärare** för att hacka och skära halm till sörpan fanns förr i de flesta gårdar som hade hästar. Anordningen är en enkel träkonstruktion och består av en öppen **skärkista** på en benställning. På gaveln av skärkistan finns en snedställd skärkniv fäst vid ett handtag. Handtaget med kniven kan föras uppåt och nedåt i två glidskenor. Hela anordningen har vissa likheter med en giljotin.

För att underlätta arbetet när kniven förs nedåt finns en fottrampa ihopkopplad till handtaget. Skärkistan närmast kniven är övertäckt med ett trälock som skydd för handen som matar fram halmen mot kniven.

Halmknippena som skulle skäras placerades i skärkistan och matades fram med vänster hand i korta stycken mot skärkniven varje gång kniven lyftes med höger hand. Med ena foten placerad på fottrampan trycktes kniven neråt. De avskurna halmbitarna samlades upp i en låda (**sörplåde**) placerad framför halmhackaren.

Hackelsemaskinerna, som tillverkades av flera mekaniska verkstäder redan tidigt på 1800-talet skar halmen effektivare än halmhackarna. En hackelsemaskin är försedd med en eller flera plana knivar med svängd egg som är placerade som ekrar på ett roterande hjul tvärställt mot skärkistan. På de äldre modellerna drogs knivhjulet runt för hand. Senare användes motorer för att driva runt hjulet och för frammatning av halmen.

En annan variant av en hackelsemaskin är den som **Malax veterantraktorförening** visar i full drift varje år på föreningens utställningsdag i juli. Den har två skärande rullar och en inmatningsränna för halmen och drivs av en tändkulemotor. Nedan en länk till en film om den maskinen och om tillverkning av sörpa.

Håkan Genberg

Här, till höger, syns halmhackarens handtag med det snedställda knivbladet samt fottrampan ihopkopplad med handtaget. Den här halmhackaren ägs av Fredrik Forsberg och finns vid Jåssas i Klockarbacken. – Foto Fredrik Forsberg.

<https://youtu.be/wD5SGJXOOUY>



"Giljotinen" på halmhackaren
vid Brinkens museum.



Halmhackare vid Brinkens
museum. – Foto Göran Strömfors



Halmskor (*Halmskooa*)

Krigsvintrarna 1939–1944 var ovanligt kalla. Den stränga kylan, med temperaturer ner till minus 30–40 grader, var naturligtvis ett av många problem för soldaterna vid krigsfronten. De otaliga paket som skickades vintertid från hemmafronten till soldaterna innehöll därför ofta varma ullstrumpor, vantar, tröjor, halsdukar m.fl. varma klädesplagg. Filtstövlar var särskilt uppskattade av soldaterna.

Under krigsvintrarna började man på många orter i Finland, också i Malax, att tillverka **halmskor** som sedan samlades in centralt och skickades till krigsfronten. Halmskorna var avsedda att dras utanpå soldaternas kängor eller stövlar som extra skydd mot kylan när de stod på vakt. ”Sodan vartiomiehen pakkasjalkine” benämndes halmskorna på finska.

Halmskorna tillverkades av rietröskad råghalm. Brita Nordström (f. Lindros 1925 i Malax) har berättat om hur hon som tonåring under kriget satt i *fäuse* och flätade råghalm till långa flätor som hon sedan sydde ihop med papperssnören till färdiga halmskor.

Råghalmen skulle först blötläggas i varmt vatten för att bli mjuk och lättare att fläta. Halmen flätades till långa och ca fyra cm breda flätor. Det behövdes omkring nio meters flätlängd till varje sko.

Först formades skons sula med en halmfläta med början från mitten. När sulan fått rätt storlek byggdes och formades skon upp från sulan varv efter varv av halmflätor och syddes ihop med papperssnören. Det fanns nämligen inget annat bindningsmaterial att använda under krigstiden.

Paul Nordman (f. 1926 i Petalax), som också tillverkade halmskor under kriget, har skrivit att man använde ca 20–25 cm långa och grova nålar när halmflätorna syddes ihop med papperssnörena. Paul skriver att flätorna syddes så att papperssnörena kom på insidan av skon för att skydda dem mot väta och nötning.

När Brita och hennes kamrat Birgit Lång, som också tillverkade halmskor, hade fått ihop en stor hög med färdiga skor, lastade flickorna en släde full med halmskor och körde

Ett par halmskor vid Brinkens museum. Dessa skor är gjorda omkring 1990 av systrarna Elin och Eva (f. Östergård 1925 och 1926 i Övermalax) i syfte att visa hur man flätade halm och sydde halmskor under krigsåren. Både Elin och Eva var med om att sy halmskor när de var tonåringar under kriget. Siri Hagback har donerat skorna till museet.

Dessa välsydda halmskor, avsedda både för vuxna och för barn, **finns i Korsnäs hembygds museum.** Kunskapen om hur man tillverkar halmskor fanns säkert långt före krigsåren. Men det ordnades också kurser i halmskotillverkning. År 1942 hölls exempelvis en kurs i halmskotillverkning i Koskeby slöjdskola i Vörrå.



dem med häst och släde till uppsamlingsplatsen vid Solhem i Övermalax. Därifrån skickades halmskorna vidare till krigsfronten.

Både Brita och Paul nämner att de fick en liten ekonomisk ersättning vid leveransen av skorna, men Brita säger att de gjorde halmskorna mest för den goda sakens skull.

Håkan Genberg

Källor:

Nordström, Brita. Brev 2017-01-19 till Håkan Genberg om hur man gjorde halmskor under krigsåren.
Nordman, Paul. ”Minnen från krigsåren”. *Karelarna i Petalax och andra minnen från 1940-talet*. Aktiv närkultur, Vasa 2004.

Bilder: Håkan Genberg (skobilder), Göran Strömfors (krigsbilden från utställning i Museo Militaria i Tavastehus; även layout).



Timglas (Timmglas)

Timglas kallas den enkla tidmätning-anordning som består av två sammansatta glasbehållare som är fyllda med finkornig sand eller finmalda äggskal. Sanden kan rinna mellan behållarna genom den smala midja som förenar dem. Mängden sand och glasens utformning är anpassad för den tid som skall mätas. **Sandur**

är en annan och egentligen än bättre benämning för **timglas** eftersom det inte alltid var enbart hela timmar som mättes.

Timglas som tidmätare är omnämnda i skriftliga källor från 1300-talet, men sannolikt har glasen en betydligt äldre historia.

På 1500-talets segelfartyg, och långt fram i tiden, användes ett "halvminutglas" och en logglina för att logga fartygens fart. "Halvtimmesglas" har använts inom sjöfarten för att hålla reda på vakttjänstgöringstiden. Dygnet ombord på fartygen var indelat i sex stycken fyratimmarspass som mättes med halvtimmesglasen. **Glas** blev en tidsenhet som motsvarade en halv timme. Skeppsvaktens uppgift var att vända glasen varje halvtimme och markera vändningen med ett slag på skeppsklockan. Totalt slogs det åtta slag på skeppsklockan under ett vaktpass på fyra timmar.

Timglas har också i långa tider använts i kyrkor, skolor och universitet för att hålla reda på tiden för prästernas predikan och lärarnas föreläsningar. I många äldre kyrkor i Finland och Sverige kan man än idag se fyra timglas monterade tillsammans i en vackert utformad och förgylld träställning som är fastsatt på predikstolen.

När prästen förr i tiden steg upp i predikstolen för att inleda sin predikan vände han först ställningen med de fyra timglasen så att sanden i glasens övre behållare långsamt började rinna ner i de undre behållarna.

De gamla timglasen i kyrkorna har ofta påmålade tidsmarkeringar: 1/4, 2/4, 3/4 och 4/4. I det första timglaset rann

Ovan: Fyra timglas som nu finns på predikstolen i Bergö kyrka. Timglasställningen har en mycket enkel utformning jämfört med timglasställningar i många andra kyrkor. Timglasen har påmålade tidsmarkeringar. – **T.v.:** Timglas i Brinkens museum som kommer från "Sjuudaris" (Wias-Dahlgren) i Övermalax. Den tillhörande träställningen finns inte bevarad. Timglas från 1600- och 1700-talet är hopsatta av två skilda glasbehållare lika timglasen i Bergö kyrka och i de flesta andra kyrkor. Brinkens timglas har glasblåsaren blåst i ett stycke vilket blev vanligt först på 1800-talet. – **Överst t.v.:** Modern mässingstimglas (skribentens).

Januari 2017 MÅNADSBILD

sanden ner på en kvarts timme, det andra glasets tömdes på en halv timme, det tredje glasets på en trekvartstimme och i det fjärde glasets tog det en timme för sanden att rinna ner.

I många kyrkor i Österbotten kan man fortfarande se fyra timglas på predikstolen påminnande om den tiden prästens predikan tog en timme. Kyrkorna i Solf, Pörtom och Rep- lot, för att nämna några, har fyra timglas på predikstolen. Malax nuvarande kyrka invigd 1829 har däremot ingen timglasställning.

I den äldre kyrkan i Malax, som var belägen mittemot prästgården och revs ner 1831, har kyrkans predikstol troligtvis varit försedd med timglas. I den gamla kyrkans inventarieförteckningar finns nämligen kyrkans timglas omnämnda flera gånger.

Innan den gamla kyrkan revs togs en del inventarier tillvara, bl.a. kyrkans predikstol. Bergöborna fick på begäran överta kyrkans gamla predikstol med det uttryckliga förbehållet att de skulle begagna densamma i sitt bönehus till predikstol.

Det är därför mycket möjligt att de fyra timglas som idag kan ses på predikstolen i Bergö kyrka, en gång i tiden har funnits i Malax 1600-tals kyrka.

Håkan Genberg

Bilder: Håkan Genberg; layout: Göran Strömfors